

Doc. dr. Justinas ŽILINSKAS

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto

Tarptautinės teisės katedros docentas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 46 69, El. p. *justisz@mruni.eu*

Teisės instituto Tarptautinių ryšių skyriaus

vedėjas, vyresnysis mokslo darbuotojas

Gedimino pr. 39/Ankštoji g. 1,

LT-01109, Vilnius, Tel. (8 5) 249 75 96

El. p. *justinas@teise.org*

HAGOS TAIKOS KONFERENCIJOS IR JŲ ĮTAKA TARPTAUTINEI SAUSUMOS KARO TEISEI

1899–1907 m. Hagos taikos konferencijose, tarp kitų tarptautinės teisės klausimų, buvo pirmą kartą tarptautiniu mastu kodifikuoti sausumos karo įstatymai ir papročiai. Ši kodifikacija turėjo didžiulę įtaką karo teisei, o principinės jos nuostatos išlaikė savo svarbą iki šiol. Šiame straipsnyje, pasiremiant įvairiais norminiais ir doktriniais šaltiniais, aptariamos trys svarbiausios nuostatos iš Sausumos karo įstatymų papročių sąvado (sudėtinės 1899 m. ir 1907 m. II ir IV Hagos konvencijų dėl sausumos karo įstatymų papročių dalies): klasikinė komatanto sąvoka, Martenso išlyga bei klasikinės karinės okupacijos samprata.

ĮVADAS

Šis straipsnis priskirtinas tarptautinės teisės ir konkrečiau – tarptautinės karo bei humanitarinės teisės istorijos – kryptims. 1899 m. ir 1907 m. vykusios Hagos taikos konferencijos bei jose priimti teisės aktai padėjo tarptautinės karo teisės reglamentavimo pagrindus. Ir nors tolimesnė šios teisės šakos raida lėmė labai daug pakeitimų, bet kai kurios diskusijos, tarptautiniu lygiu prasidėjusios Hagoje, tebesitęsia iki šiol. Literatūroje lietuvių kalba Hagos konferencijų fenomenas ir jų įtaka yra aptarta tik pačiais bendriausiais bruožais (V. Vadapalas,¹ P. Čiočys²),

¹ Žr. Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2006.

² Žr. Čiočys P. Tarptautinė humanitarinė teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.

tačiau konferencijų įtaka karo teisei verta gilesnės analizės. Tad viena iš priežasčių, kodėl autorius pasirinko istorinę ir, iš pirmo žvilgsnio, aktualumo stokojančią temą, yra tai, kad ji yra tiesiogiai susijusi su Lietuvos okupacijos ir aneksijos aspektais 1940–1990 m. SSRS ir Vokietijos vykdyta Lietuvos okupacija ir ginkluotas pasipriešinimas jai turi būti vertinami ir iš Hagos teisės (taip buvo pavadintos karo teisės normos, įtvirtintos šių konferencijų dokumentuose), kaip to laikotarpio *lex lata*, požiūriu. Kaip svarbu yra išmanyti istorinius karo teisės aspektus, puikiai parodo kontroversiškas Europos žmogaus teisių teismo sprendimas byloje *Kononov prieš Latviją*³ bei atskirosios teisėjų nuomonės joje. Ir nors šis straipsnis neskirtas analizuoti Lietuvos problemoms (autorius tam planuoja paskirti atskirą publikaciją), jis nėra savitikslis. Taip pat reiktų paminėti, kad šiame straipsnyje analizuojamas ne visas Hagos konferencijų paveldas, o tik klausimai, susiję su pagrindinėmis sausumo karo įstatymų ir papročių kodifikacijos nuostatomis, t. y. klasikine kombatanto sąvoka, Martenso išlyga bei klasikine karinės okupacijos doktrina, nors pirmojoje dalyje trumpai aptariami ir su konferencijų organizavimu susiję klausimai bei kiti jų pasiekti rezultatai.

HAGOS TAIKOS KONFERENCIJŲ PRIELAIDOS IR APŽVALGA

XIX a. pabaigą – XX a. pradžią neretai priimta idealizuoti ir romantizuoti kaip taikos Europoje, neįtikėtinos techninės pažangos ir kultūros laikotarpį, vadinamąjį *La Belle Époque*. Deja, šis dailus pavadinimas taip pat slėpė vis augančią tarptautinę įtampą, milžiniškas ginklavimosi varžybas ir pasaulio perdalijimo nuotaikas.⁴ Per šį *gražiosios epochos* laikotarpį vyko bent keletas ginkluotų konfliktų, į kuriuos įsitraukė didžiosios imperijos ir kurie prognozavo daug didesnio masto įvykius. Tai – ir vadinamasis Antrasis būrų karas (1899–1902) Pietų Afrikoje, kurio metu D. Britanija pirmą kartą įkūrė koncentracijos stovyklas, JAV ir Ispanijos karas (1898) dėl Kubos ir kitų Ispanijos vis dar valdomų kolonijų, taip pat – Rusų – japonų karas (1904 – 1905), vykęs tarp I ir II Hagos konferencijos, o netrukus prasidėjo Balkanų karai, tapę įvadu į Pirmąjį Pasaulinį karą.

³ Žr. Case of Kononov v. Latvia, (Application no. 36376/04) JUDGMENT, STRASBOURG, 24 July 2008.

⁴ *Best G. Peace Conferences and the Century of Total War: the 1899 Hague Conferences and what came after // International Affairs 75, 3 (1999), p. 621.*

Tuo pat metu Europoje stiprėjo ir pacifistinis judėjimas. Jam įtakos turėjo ir memuaristinės, publicistinės ar grožinės literatūros veikalai, pvz., šveicarų komersanto H. Dunanto šiurpūs memuarai apie 1859 m. Solferino mūšį „Solferino atsiminimas“, Ivano Blocho studija „Ateities karas“, baronienės Berthos von Suttner romaną „Šalin ginklus!“⁵ Dėl naujų techninių galimybių karo korespondentų žinios iš konfliktų vietų labai greitai pasiekdavo pirmuosius laikraščių puslapius, paskelbdamos ne tik apie herojiškus žygius, bet ir baisias karo kančias. Visa tai darė įtaką ne tik visuomenei, bet ir suverenas. Tad dar iki Hagos konferencijų, valstybių vyriausybės jau buvo priverstos žengti pirmuosius žingsnius karo humanizavimo ir karo teisės kodifikavimo srityje: 1864 m. priimta Pirmoji Raudonojo kryžiaus (Ženevos) konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių padėties pagerinimo mūšio lauke,⁶ 1868 m. – Sankt Peterburgo deklaracija dėl nenaudojimo karo metu sprogstamųjų kulku, lengvesnių nei 400 g.⁷ 1874 m. Rusijos caro Aleksandro II iniciatyva tarptautinėje konferencijoje parengtas Tarptautinės deklaracijos dėl karo įstatymų ir papročių projektas⁸ (toliau – Briuselio deklaracija), o 1880 m. Tarptautinės teisės institutas parengė pavyzdinį Sausumos karo įstatymų vadovą,⁹ (vadinamas „Oksfordo vadovu“).

Formali Hagos konferencijų iniciatyva priklauso Rusijos carui Nikolajui II. Šis monarchas buvo žinomas savo humanistinėmis pažiūromis, tačiau iki šiol neaišku, kas vis dėlto labiau paskatino Hagos taikos konferencijas – industriškai atsilikusiai Rusijos imperijos negebėjimas dalyvauti tarptautinėse spartėjančiose ginklavimosi varžybose ar caro Nikolajaus II humanistiniai siekiai. Rusijos imperijos tarptautinė padėtis tuo metu buvo sudėtinga: labai išaugo įtampa santykiuose su Didžiąja Britanija bei Japonija dėl ekspansijos Tolimuosiuose Rytuose, valstybės viduje siautėjo anarchistai – teroristai, būtinios reformos strigo ir kėlė dar didesnę socialinę įtampą. Rusijos imperija

⁵ *Dunant H.* Souvenir de Solferino (1862); *Bloch I.* La Guerre Future (1898); *Bertha von Suttner.* Die Waffen nieder! (1889).

⁶ Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864.

⁷ Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868.

⁸ Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874.

⁹ The Laws of War on Land. Oxford, 9 September, 1880.

atrodė nebe pajėgi suspėti ir ginklavimosi varžybose, kurioms reikėjo vis didesnių biudžeto išlaidų.¹⁰

Vis dėlto, vienų ar kitų priešasčių skatinama, tarptautinė iniciatyva buvo išreikšta: 1898 m. rugpjūčio 24 d. Rusijos imperatoriškojo kabineto užsienio reikalų ministras grafas Muravjovas Rusijoje reziduojantiems kitų valstybių diplomatiniams atstovams įteikė reskriptą su valdovo pasiūlymu suorganizuoti tarptautinę konferenciją „*siekiant surasti pačias efektyviausias priemones, kad būtų užtikrinta reali ir nuolatinė taika, ir, svarbiausia, sustabdyti esamos ginkluotės tobulinimą.*“¹¹ Ši iniciatyva Europos valstybių sostinėse buvo sutikta įvairiai, daug kur – įtariai. Vis dėlto diplomatiniai pasitarimai prasidėjo, o Nyderlandų karalienė Wilhelmina sutiko priimti konferenciją Hagoje. Dar daugiau diskusijų sukėlė 1899 m. sausio 11 d. antruoju reskriptu pristatyta konferencijos programa, kurioje caras siūlė, kad būtų svarstomi šie klausimai:

„1. *Susitarimas, numatantis tam tikram laikotarpiui nedidinti nei esamų sausumos ir jūrų karo pajėgų, nei jų biudžetų; ir preliminarias tyrimo priemones, kurios galėtų sumažinti šias pajėgas ir biudžetus ateityje;*

2. *Draudimas priimti naudoti sausumos ar jūrų karinėse pajėgose bet kokių naujų šaunamųjų ginklų, sprogmenų ar parako, galingesnio negu šiuo metu naudojamas, tiek šautuvams, tiek pabūklams;*

3. *Apribojimas naudoti karinėse kampanijose itin galingus jau esančius sprogmenis ir draudimas mėtyti sviedinius ar sprogmenis iš balionų ar panašiais būdais;*

4. *Draudimas naudoti jūrų kare povandeninius torpedinius laivus ar panašias naikinimo priemones ir susitarimas nekurti ateityje laivų su taranais;*

5. *1864 m. Ženevos konvencijos pritaikymas jūrų karui pagal papildomus 1868 m. straipsnius;*

6. *Neutralumo statuso suteikimas laivams ar valtimis, gelbėjantiems skęstančiuosius per jūrų mūšius ar po jų;*

7. *Deklaracijos dėl karo įstatymų ir papročių, sukurtos 1874 m. Briuselio konferencijoje ir neratifikautos iki šios dienos, peržiūrėjimas;*

8. *Gerųjų paslaugų, tarpininkavimo ir fakultatyvinio arbitražo priėmimas tinkamais atvejais, siekiant išvengti ginkluotų konfliktų tarp valstybių; susitari-*

¹⁰ Ford, T. K. The Genesis of the First Hague Peace Conference // Political Sciencen Quarterly Vol. 51, 1936, p. 354-382.

¹¹ Best G., žr. 4 nuorodą, p. 621.

*mas dėl taikaus ginčų sprendimo priemonių taikymo ir bendros jų taikymo praktikos nustatymas.*¹²

Nors kitos valstybės nepareikė išlygų dėl šios programos, pirmojo bei antrojo tikslo (ginklavimosi varžybų stabdymo, juolab – nusiginklavimo) pirmoji konferencija ne tik nepasiekė, bet net nepradėjo svarstyti. Tam labai griežtai pasipriešino Prūsija, grasindama iš viso sužlugdyti konferenciją. Ir vis dėlto konferencija nesibaigė tuščiai. Pirmosios konferencijos rezultatas buvo trys konvencijos ir trys deklaracijos, t. y.: I konvencija dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo, II konvencija dėl sausumo karo įstatymų ir papročių (su pridėtais Sausumos karo įstatymų ir papročių nuostatais), III konvencija dėl 1864 m. rugpjūčio 22 d. Ženevos konvencijos pritaikymo jūrų kare; taip pat trys deklaracijos: I – dėl draudimo mėtyti sviedinius ir sprogmenis iš oro balionų ar kitos panašios priemonės; II – draudimas naudoti sviedinius, kurių vienintelis tikslas yra skleisti dusinančias arba žudančias dujas, III – uždrausti kulkas, kurios plečiasi ar lengvai susiploja žmogaus kūne. Kaip matyti, net 5 dokumentai iš 6 buvo skirti specialiai karo teisei. Jau pirmosios konferencijos metu buvo išreikšta ir Baigiamajame akte oficialiai patvirtinta iniciatyva toliau reglamentuoti karo teisę, daugiausia dėmesio skiriant jūrų karo ir neutralių valstybių statuso klausimams.¹³ Reikia pastebėti, kad jūrų karas tuo metu savo strategine svarba prilygo dabartinei branduolinei ginkluotei, kadangi jūros buvo bene svarbiausias kelias gabenti krovinius iš kitų žemynų, valdyti kolonijas, permesti ginkluotąsias pajėgas ir t. t. Taip pat, dar nesant aviacijos, būtent iš jūros buvo galima bombarduoti pakrantės uostus, miestus ir įvairius įrenginius. Todėl jūrų pajėgoms tobulinti ir plėsti buvo skiriami didžiuliai resursai ir techninė pažanga. Tarp pirmosios ir antrosios Hagos konferencijų kilęs Rusų – japonų karas, kurį Rusijos imperija skaudžiai pralaimėjo jūroje, dar labiau paskatino šios srities ginklavimosi varžybas. Pirmosios konferencijos sprendimų sąlyginumą parodė ir žiaurus bei ilgas Antrasis būrų karas.

Ir vis dėlto 1899 m. konferencija buvo įvertinta kaip neabejojama sėkmė, todėl, dar tebesitęsiant Antrajam būrų karui, nevyriausybinė, bet įtakinga orga-

¹² Hull W. I. *The Two Hague Conferences and their Contributions to International Law* (Boston, MA: Ginn & Company, 1908), p. 45.

¹³ Final Act Of the International Peace Conference. The Hague, 29 July 1899 // *Schindler D., Toman J. The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publisher, 1988, p. 50-51. <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/145?OpenDocument> (prisijungta 2009-02-07).

nizacija Tarpparlamentinė sąjunga (angl. *Interparliamentary Union*), vienijusi įvairių valstybių parlamentų buvusius ir esamus narius, posėdžiavusi Sent Luise (JAV), vienbalsiai priėmė rezoliuciją dėl naujos konferencijos poreikio ir įteikė ją JAV prezidentui T. Rooseveltui. JAV ėmėsi tarptautinių iniciatyvų, tačiau dėl Rusų – japonų karo ir kitų tarptautinių įvykių konferencija nukelta į 1907 m. Oficiali antrosios konferencijos sušaukimo iniciatyva buvo vėl suteikta Rusijos imperatoriui Nikolajui II, konferenciją vėl priėmė Nyderlandų karalienė Wilhelmina ir 1907 m. birželio 15 d. konferencija vėl susirinko Hagoje. Tačiau nors pirmojoje konferencijoje dalyvavo daugiausia Europos valstybės (nors taip pat ir Japonija, Kinija, JAV), į antrąją buvo pakviestos ir Lotynų Amerikos šalys, tad dalyvių skaičius nuo 26 ūgtelėjo iki 44¹⁴ (pastebėtina, jog 1907 m. pasaulyje buvo vos 57 „suverenios“ valstybės). Antroji konferencija dar sušaukiamajame reskripte iš karto užsibrėžė tikslus plėtoti pirmosios konferencijos pasiekimus ir jau nebekėlė tokių utopinių tikslų kaip pirmoji.

Vis dėlto jos rezultatai, bent jau tarptautinių dokumentų skaičiumi, buvo gerokai išpūdingesni: priimta 13 tarptautinių konvencijų ir viena deklaracija. Šioje konferencijoje taip pat buvo atnaujintos ir praėjusios konferencijos metu priimtotos konvencijos bei kiti dokumentai. Taigi galutinis nuveiktų darbų sąrašas atrodė taip: I konvencija dėl taikaus tarptautinių ginčų sprendimo, II konvencija dėl jėgos panaudojimo apribojimų išieškant sutartines skolas, III konvencija dėl karo veiksmų pradžios, IV konvencija dėl sausumos karo įstatymų ir papročių, V konvencija dėl neutralių valstybių teisių ir pareigų sausumos kare, VI konvencija dėl prieš prekybos laivų statuso prasidėjus karo veiksmams, VII konvencija dėl prekybos laivų perdarymo į karo laivus, IX konvencija dėl bombardavimo iš jūros karo metu, XI konvencija dėl tam tikrų apribojimų užgrobti laivus jūrų karo metu, XII konvencija dėl Tarptautinio prizų teismo įsteigimo, XIII konvencija dėl neutralių valstybių teisių ir pareigų jūrų kare ir (XIV) deklaracija dėl draudimo mėtyti sviedinius ar sprogmenis iš balionų.¹⁵

Taigi šių konferencijų priimti dokumentai padėjo pamatus ne tik tam, kas dabar laikoma ginkluoto konflikto arba humanitarine teise (o tuo metu – karo teise, nes tarptautinės humanitarinės teisės terminą sugalvojo prof. Jean Pictet

¹⁴ *Hull W. I.*, žr. 12 išnašą, p. 14-15.

¹⁵ Final Act of the Second Peace Conference. The Hague, 18 October 1907 // *Schindler D., Toman J.* The Laws of Armed Conflicts, Martinus Nijhoff Publisher, 1988, p. 53-56. // <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/185?OpenDocument> (prisijungta 2009-02-02).

jau po Antrojo pasaulinio karo), bet ir jėgos ir grasinimo jėga draudimo teisei, taikaus ginčų sprendimo teisei. Vis dėlto vieningai sutariama, kad pagrindinis šių konferencijų nuopelnas yra sausumos ir jūrų karo įstatymų bei papročių sukodifikavimas. Tuo pačiu reikia pastebėti, jog būtent karo teisės kodifikavimo klausimai buvo mažiausiai politiškai jautrūs, lyginant su karinių biudžetų mažinimu ar naujos ginkluotės atsisakymu. Ir vis dėlto, nors teisininkai linkę pabrėžti Hagos taikos konferencijų svarbą, diplomatai jas vertina gerokai santūriau. Pvz., H. Kissingerio veikale „Diplomatija“ nagrinėjant to laikotarpio politinius įvykius, jų vaidmuo net neaptiriamas¹⁶, taigi realiai to meto valstybių politikai šios konferencijos didelės įtakos nedarė.

Kaip minėjome, vien karo teisei Hagos taikos konferencijos buvo svarbios keturiais aspektais: 1) sukodifikuoti sausumos karo įstatymai ir papročiai; 2) sukodifikuotos karinio neutraliteto normos; 3) sukodifikuoti jūrų karo įstatymai ir papročiai; 4) pratęsta tam tikros ginkluotės ribojimo tendencija. Deja, dėl ribotos straipsnio apimties ir autoriaus užsibrėžtų tikslų, toliau gvildenamas tik pirmasis aspektas, susidedantis iš kelių dalių: 1) klasikinės kombatanto sąvokos; 2) Martenso išlygos; 3) okupacijos sampratos.

SAUSUMOS KARO ĮSTATYMŲ IR PAPROČIŲ TARPTAUTINĖ KODIFIKACIJA

Nors iki pat XX a. tarptautinė teisė dažnai buvo vadinama „karo ir taikos“ teise (kaip ir šiai teisei skirti darbai, pvz., garsiojo olandų teisininko Hugo van der Groot (taip pat žinomo kaip Hugo Grotius) XVII a. veikalas „*De jure belli ac pacis*“), universali sausumos karo įstatymų ir papročių kodifikacija prasidėjo baigiantis XIX a. Pačių Hagos taikos konferencijų darbas šioje srityje susivedė į vieną esminį, „rėminį“ dokumentą – tai į II (1899 m.) ir IV (1907 m.) konvencijas dėl sausumos karo įstatymų ir papročių¹⁷ (toliau – Konvencija(-os)), prie kurių buvo pridėtas „Sausumos karo įstatymų ir pa-

¹⁶ Kissinger H. *Diplomatija*. Vilnius: Pradai, 2003, p. 157–190.

¹⁷ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899 ir Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 // Schindler D., J. Toman. *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publisher, 1988, p. 69-93 // <http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO?OpenView> (prisijungta 2009-02-02).

pročių sąvadas¹⁸ (toliau – Sąvadas). Pastarasis dokumentas laikomas sudėtine, normine Konvencijos dalimi. Pabrėžtina, jog Konvencijų 1 straipsnyje buvo numatyta valstybių pareiga priimti nacionalinius ginkluotųjų pajėgų veiklą reguliuojančius teisės aktus, atitinkančius Sąvado normas.

Nors buvo parengtos ir priimtos dvi konvencijos bei prie jų pridėti sąvada, tačiau šiuo metu įprasta turinio požiūriu juos traktuoti beveik kaip vieną dokumentą, nepaisant to, kad 1907 m. konvencija turėjo naują 3 straipsnį, kuriamė įtvirtinta atsakomybės už konvencijos pažeidimus nuostata. Be to, 1907 metais buvo šiek tiek papildytos kai kurios Sąvado normos. Skirtingai nuo minėtų Briuselio deklaracijos ar Oksfordo vadovo, Konvencijos dėl sausumos karo įstatymų ir papročių buvo plačiai ratifikuotos, sėkmingai įsigaliojo ir jau 1945 m. Niurnbergo Tarptautinis karinis tribunolas pareiškė, kad šias normas dar 1939 m. „*pripažino visos civilizuotos tautos ir laikė privalomais karo įstatymais ir papročiais*“,¹⁹ dėl atskirų konvencijos dalių (okupacijos reglamentavimo) šių nuomonę 2005 m. dar kartą patvirtino Tarptautinis Teisingumo Teismas.²⁰

Konvencijos ir Sąvadas padėjo pagrindus labai daugelio karo teisės normų kodifikacijai. Sąvadą sudarė trys skirsniai (angl. „*sections*“). Pirmasis skirsnis – „apie kovojančius“ pirmą kartą universalioje tarptautinėje teisėje įtvirtino teisėto karo veiksmų dalyvio, įprastai vadinamo „kombatantu“ sąvoką (pačiame Sąvade vartojamas terminas *belligerent* (angl.) ir *belligerant* (pr.)), suformulavo jos vadinamus „klasikinius“ toliau aptariamus kriterijus, taip pat išdėstė pagrindines normas dėl karo nelaisvės bei susiejo Konvenciją ir Sąvadą su 1864 m. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų padėties karo lauke pagerinimo. Antrasis skirsnis „Karo veiksmai“ suvienodino taisykles, kurių privaloma laikytis vykdant ginkluotą kovą (pvz., draudimas bombarduoti neapsaugotas vietas, plėšimo draudimas ir kt.), taip pat nustatė, kokie asmenys laikytini šnipais, kokios yra paliaubų taisyklės ir kt. Trečiasis skirsnis „Karinė valdžia prieš teritorijoje“ įtvirtino karinės okupacijos (lot. *occupatio bellica*) sąvoką, principus ir riboji-

¹⁸ Anglų k. šis dokumentas vadinamas „Regulations Respecting The Laws And Customs Of War On Land“, terminas „regulation“ kituose kontekstuose paprastai verčiamas į lietuvių kalbą žodžiu „nuostatai“, bet šiuo atveju tikslinga versti „sąvadas“.

¹⁹ Judgement of International Military Tribunal. The Law Relating to War Crimes and Crimes Against Humanity // <http://avalon.law.yale.edu/imt/judlawre.asp> (prisijungta 2009-02-03).

²⁰ Žr. ICJ, Case concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (DRC v Uganda), ICJ Reports 2005, par. 172 // <http://www.icj-cij.org/docket/files/116/10455.pdf> (prisijungta 2009-02-07)

mus. 1899 m., kaip ir 1907 m. Konvencijos ir Sąvado rengimas buvo patikėtas antrajai konferencijos komisijai, kuriai vadovavo Rusijos imperijos atstovas, teisininkas ir diplomatas Friedrichas von Martensas.²¹

Be abejo, viename straipsnyje neįmanoma trumpai išnagrinėti kiekvienos Sąvado nuostatos, todėl čia apžvelgiamos svarbiausios ir reikšmingiausios.

Klasikinė teisėto karo veiksmų dalyvio – kombatanto – samprata

Kaip minėta, Hagos konferencijos vyko ne tik tarptautinės teisės, bet ir karybos pereinamuoju laikotarpiu. Nors sausumos karų metu pagrindinė kova pirmiausia vykdavo tarp reguliariųjų ginkluotųjų pajėgų (vad. angl. *standing armies*), bet jau nuo XIX a. pradžios ėmė ryškėti ir nereguliarių pajėgų vaidmuo: pvz., Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu gimė *levée en masse* reiškinys (žr. toliau), per Napoleono karus ir Ispanijoje, ir Rusijoje gana svarbų vaidmenį atliko partizanų pajėgos.²² Nepaprastai sparčiai tobulėjant karo technologijoms, darėsi akivaizdu, kad mažos, neturtingos valstybės tiesiog neturi galimybės suspėti ginklavimosi varžybose ir savigynai privalės ieškotis kitų būdų. Tuo pačiu valstybės skrupulingai sergėjo teise į karą bei teisės suteikimą individualiems asmenims karo veiksmuose naudoti ginkluotą jėgą karo veiksmuose. Anot E. Benvenisti, karas tuo metu buvo suprantamas kaip varžybos tarp vyriausybių ir jų armijų, civiliai – ne daugiau, kaip džiūgaujanti stebėtojų minios.²³

1864 m. JAV prezidento patarėjas Francisas Lieberis parengė JAV kariuomenės kodeksą,²⁴ kuriame apibendrino tuo metu egzistavusias paprotines karo teisės normas. Vėliau šis kodeksas tapo svarbiu pavyzdžiu kuriamiems kitų valstybių karo kodeksams, taip pat rengiamiems tarptautinės teisės šaltiniams, įskaitant Hagos konvencijas.²⁵ Nors šiame kodekse nebuvo tiesiogiai suformuluota,

²¹ Skirtingų kalbų šaltiniuose šis asmuo rašomas nevienodai: Friedrich Fromhold von Martens (vok.), Fyodor Fyodorovich Martens (rus.) ir Frederic Frommhold (de) Martens (pranc.).

²² Žr. *Rouillard Louis-Philippe F.* *Precise of the Laws of Armed Conflicts.*–Budapest, 2007, p. 45 (§ 135) // <http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/p.pdf> (prisijungta 2009-02-02).

²³ *Benvenisti E.* *The International Law of Occupation*, Princeton University Press, 2004, p. 27.

²⁴ *Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code).* 24 April, 1863 // D. Schindler and J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nijhoff Publisher, 1988, p. 3-23, <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/1110?OpenDocument> (prisijungta 2009-02-02).

²⁵ Konvencijos ir Sąvado parengimui vadovavęs Rusijos imperijos atstovas F. Martensas tai sakė ir pačios konferencijos metu, žr. *Hull W. I.*, žr. 12 išnaša, p. 221.

kokie kriterijai taikytini, kad asmuo galėtų būti laikomas kovojančiu teisėtai, bet tai galima suprasti iš to, kad teisę į karo belaisvio statusą turėjo tik teisėtas kovotojas. Iš straipsnių turinio buvo galima matyti, kad teisėtai kovojantys pirmiausia bus visi kareiviai (t. y. nuolatiniai ginkluotųjų pajėgų nariai), taip pat – asmenys, kurie prisijungė prie valstybės ginkluotųjų pajėgų duodami priesaiką (savanoriški daliniai ir pan.), arba atsidūrę *levée en masse* situacijoje, t. y. kai ateinant priešui ginklų griebiasi ir asmenys, formaliai nepriklausantys ginkluotosioms pajėgoms.²⁶ Tačiau reikia pastebėti, kad Lieberio kodekse yra naudojamas formulavimas „sankcionuotas *levée en masse*“ (angl. *authorised*), o tai reiškia, kad gyventojų apsisprendimą stoti su ginklais prieš įsiveržėlį turi patvirtinti tos tautos suverenai. Tuo pačiu Lieberio kodekse nurodoma, kad asmenys, kurie sukils prieš okupantą okupuotoje teritorijoje, bus laikomi karo teisės pažeidėjais, o partizano statusas pripažįstamas tik ginkluotųjų pajėgų nariams, kurie uniformuoti, nors ir veikia atskirai nuo savo pagrindinių pajėgų, prieš teritorijoje.²⁷

Šias nuostatas išgrynino jau minėta 1874 m. Briuselio deklaracija bei Tarp-tautinės teisės instituto 1880 m. parengtas Oksfordo karo įstatymų vadovas, o kadangi 1899 m. Hagos konferencijoje sausumos karo įstatymų ir papročių konvencijos pagrindu buvo Briuselio deklaracija, būtent šių dokumentų nuostatos tapo Sąvado pagrindu.

Taigi, Sąvado 1–2 straipsniuose pirmą kartą universalioje tarptautinėje teisėje buvo suformuluota sąvoka, kuri tapo teisėto karo veiksmų dalyvio, „kovojančio“ arba kombatanto sąvoka. Pagal šį straipsnį „*Įstatymai, teisės ir pareigos kare taikomi ne tik armijoms, bet ir milicijos²⁸ bei savanorių daliniams, kurie atitinka šiuos kriterijus:*

1. *Yra vadovaujami asmens, atsakingo už savo pavaldinius,*
2. *Turi nuolatinį skiriamąjį ženklą, matomą iš toli,*
3. *Nešioja ginklus atvirai; ir*
4. *Vykdo operacijas laikydamiesi karo įstatymų ir papročių.*

Valstybėse, kuriose milicijos ar savanorių daliniai priklauso armijai ar sudaro jos dalį, yra įvardijami terminu „armija“.“

²⁶ Žr. 24 išnašą, art. 49, 51, 81, 85.

²⁷ Ten pat, art. 52, 81, 85.

²⁸ Sąvade ir straipsnyje terminas „milicija“ vartojamas jo tradicine reikšme: kaip apibūdinantis nereguliarus, kilus poreikiui iš civilių formuojamus karinius dalinius, o ne specifine sovietiniame bloke vartota prasme.

O antrasis straipsnis papildo: „*Neokupuotos teritorijos gyventojai, kurie, artėjant priešui spontaniškai imasi ginklo pasipriešinti įsiveržiantiems daliniams, neturėdami laiko susiorganizuoti pagal 1 straipsnį, turi būti laikomi kovojančiais, jeigu laikosi karo įstatymų ir papročių.*“²⁹

Taigi, pagal šį straipsnį buvo išskirtos trys kategorijos asmenų, kurie laikomi kombatantais (analogiškai Lieberio kodeksui, Briuselio deklaracijai ir Oksfordo vadovui): pirma, reguliariosios ginkluotosios pajėgos; antra, nereguliosios ginkluotosios pajėgos, suformuojamos savanoriškumo ir/ar poreikio pagrindu, trečia – minėtas *levée en masse*.

Pirmiausia svarbu pabrėžti, kad Sąvade keturi, vadinamieji „klasikiniai“ kombatanto požymiai, keliami būtent nereguliuojamųjų pajėgų kategorijai. Kitaip tariant, „armijos“ atveju preziumuojama, kad armija tokius reikalavimus atitinka *ipso facto*. Taigi šie keturi požymiai yra tai, kas priartina nereguliasias pajėgas prie reguliuojamųjų ginkluotųjų pajėgų. Be to, pabrėžtina, jog tai yra konkrečios situacijos vertinimo kriterijai. Tai yra kolektyviniai požymiai, kurie, nors ir gali būti taikomi individualiai, bet tik susiejus su tam tikro dalinio ar kito vieneto kontekstu. Tryptelį plačiau aptarsime šiuos požymius ir dėl jų kilusias diskusijas.

Pirmasis, pavaldumo požymis, skirtas „įvesti“ nereguliasias pajėgas į reguliarią karinės disciplinos sistemą. Kombatantas yra laikomas valstybės atstovu (anot Lieberio kodekso terminų – viešasis priešas (angl. *public enemy*)), todėl jis asmeniškai už savo veiksmus neatsako, o atsakomybė „kyla“ aukštyje „pavaldumo grandinė“ iki valstybės kaip tarptautinių santykių subjekto, kurios suvereni teisė į karą realizuojama per kombatantą. Vadinasi, faktiškai ir teisiškai toks nereguliarusis dalinys ir jo dalyviai veikia valstybės vardu ir galutinę atsakomybę už jo veiksmus bei pažeidimus prisiima valstybė. Todėl ir iki Hagos konvencijų, ir netgi vėliau buvo laikomasi nuomonės, kad civiliai, kurie imasi ginklų savo iniciatyva ir nekontroliuojami vyriausybės ar kokios nors aukštesnės politinės valdžios yra nelaikytini kombatantais, nes valstybė kaip suverenas vienintelė turi teisę karo situacijoje savo piliečiams leisti naudoti ginkluotą jėgą prieš kitą valstybę. Tokie privatūs asmenys, griebęsi ginkluotos jėgos, nors ir iš patriotinių sumetimų, laikytini marodieriais, banditais ir gali būti teisiami priešininko, be to, tokius asmenis privalo teisti ir ta šalis, kuriems jie pavaldūs kaip piliečiai.³⁰

²⁹ Žr. 17 išnašą.

³⁰ Green L. C. The Contemporary Law of Armed Conflict. Second Edition. Manchester University Press, 2000, p. 108.

JAV karinėje doktrinoje pavaldumo reikalavimas buvo (ir yra) suprantamas, kad net nereguliariam daliniui turėtų vadovauti įgaliotas ginkluotųjų pajėgų atstovas, karininkas, gebantis įrodyti, kad toks dalinys neveikia asmenine iniciatyva.³¹ Ironiška, bet būtent ši šimto metų senumo diskusija atgimė XXI a. pradžioje, kai teko vertinti, kokį statusą taikyti sulaukytiems Al Quaeda ir Talibano kovotojams Afganistano ir Irako kampanijose, taip pat kaip nustatyti jų pavaldumą.

Antrasis kriterijus – *turi nuolatinį iš toli matomą skiriamąjį ženklą* – skirtas tam, kad kombatantai aiškiai išsiskirtų iš civilių. Net ir mūsų laikais yra įprasta, kad kariškį nuo civilio pirmiausia skiria uniforma. Tai buvo dar svarbiau XIX a., kuomet vis dar vyravo spalvingos, puošnios, gerai matomos uniformos, iš kurių galima buvo nustatyti ne tik priešininką, bet netgi jo dalinį ar kitą požymį. Tačiau atsirandant vis tikslesniems ginklams, mūšio linijos taktikai tampant savižudiška, aiškiai išsiskiriančių uniformų pradėta atsisakyti (D. Britanijos kariuomenė Indijoje jau nuo 1857 m. pradėjo vilkėti maskuojančias chaki uniformas),³² o milicijos, partizanai ir kiti nereguliarieji daliniai uniformų dažnai net negalėdavo turėti dėl objektyvių priežasčių. Taigi sąvoka „ženklas“ Sąvade jau yra gerokai siauresnė nei uniforma (kaip minėta, Lieberio kodekse partizanai dar privalėjo turėti uniformas), bet ir ženklui keliami tam tikri reikalavimai. Jau pačiame Sąvado formulavime matyti, kad ženklas turi atlikti identifikacinę paskirtį ir būti nešiojamas nuolatos. Pvz., po Antrojo pasaulinio karo vykę nacių teismų procesai anaip tol ne visada pripažindavo partizanų segimus ženklus (konkrečiai – komunistinių partizanų raudoną žvaigždę) kaip pakankamą ženklą.³³ Nuolatinumo kriterijus yra susijęs su svarbia prielaida, kad asmuo, vieną kartą tapęs kombatantu, tokiu išlieka ir viso ginkluoto konflikto metu. Vadinausi, tas pats asmuo negali vieną dieną būti kombatantu, kitą dieną – ne, o trečią – vėl imti į rankas ginklą. Tai – statusas, kuris suteikiamas asmeniui prisijungus

³¹ Elsea J. Treatment of “Battlefield Detainees” in the War on Terrorism // <http://www.fas.org/irp/crs/RL31367.pdf>, (prisijungta 2009-02-05), p. 29.

³² Uniforms // Encyclopædia Britannica Eleventh Edition article // <http://www.archive.org/details/EncyclopaediaBritannica1911HQDJVU> (prisijungta 2009-02-05).

³³ Žr. The Hostages Trial: Trial of Wilhelm List and Others (Case No. 47), 8 L.Rpts. of Trials of War Criminals 34, 57 (U.N. War Crimes Comm. 1948) (quoting U.S. Military Trib., Nuremberg 8th July, 1947, to 19th February, 1948), cit. pagal Casey A. L. et al. Unlawful belligerency and its implications under international law // http://www.pegc.us/archive/Unitary%20Executive/Rivkin-Casey_unlawful_belligerency.pdf, p. 3, (prisijungta 2009-02-05).

prie reguliariųjų ar nereguliariųjų ginkluotųjų pajėgų ir pasibaigiantis gavus kitą statusą (pvz., karo belaisvio) ar sudėjus ginklus. Taigi, ženklą asmuo, priklausantis nereguliosiomis ginkluotosioms pajėgoms, turi nešioti nuolat, kad priešas visada žinotų, jog sutinkamas asmuo yra priešas. Tuo labiau ženklo negalima maskuoti karinių operacijų metu.³⁴ 1907 m. persvarstant Sąvadą Prūsijos atstovas pateikė pasiūlymą, kad į Sąvadą būtų įtraukta norma, jog apie konkrečią emblemą (ženklą), kurią naudoja nereguliosios pajėgos, priešininkas turi būti informuojamas. Tačiau kitos valstybės pasipriešino šiam pasiūlymui kaip neproporcingam, be to, sunkiai praktiškai įgyvendinamam, pabrėžiant dar ir tai, kad ženklas nėra svarbiausias požymis, o svarbiausias požymis yra atviras ginklo nešiojimas. Tad šio pasiūlymo atsisakyta.³⁵

Taigi kombatanto statuso nuolatinumo klausimas neatsiejamas ir nuo trečio kriterijaus: reikalavimo *nešioti ginklus atvirai*. Ženklas ir ginklas – yra būtent tai, kas išoriškai apibūdina ginkluotųjų pajėgų nari. Aptariant ginklo klausimą, vėlgi svarbu pastebėti, kad šiuo atveju kalbama ne apie tai, kur nešiojimas ginklas, bet kokią funkciją šis nešiojimas atlieka. Anot 1949 m. Ženevos konvencijų komentaro (šiose konvencijose „klasikiniai“ kombatanto požymiai taip pat perkelti nereguliariųjų dalinių nariams), „atviras ginklo nešiojimas“ neturi būti suprantamas kaip „vizualus“ ar „parodomasis“. Vadinasi, tai nėra reikalavimas, kad granata ar revolveris turi būti nešiojami ant diržo, o ne kišenėje ar po paltu. Bet ginklas turi leisti priešui atpažinti kombatantą, kaip ir reguliose pajėgose.³⁶ Be to, šis kriterijus keliamas ne bet kokiam, o tinkamam ginklui (pvz., kovinis šautuvas). Lengvuosius ginklus leidžiama nešioti ne tik kombatantams, pvz., savignyos tikslais pistoletus turi teisę nešiotis medicinos ar religinis personalas, nors ši teisė jiems buvo numatyta jau vėlesnėse Ženevos konvencijų redakcijose.

Ketvirtasis kriterijus – *laikosi karo įstatymų ir papročių*. Be abejo, tai yra labai bendrai suformuluotas kriterijus, juo labiau atsižvelgiant į situaciją, kad 1899 m. tik pradėta iš esmės kodifikuoti karo įstatymus ir papročius. Vis dėlto tuo metu jau veikė 1864 m. Ženevos konvencija dėl sužeistųjų ir ligonių padėties mūšio lauke pagerinimo. Ji numatė, kad ginkluotų konfliktų šalys privalo

³⁴ Rouillard F., žr. 22 išnašą.

³⁵ Hull W. I., žr. 12 išnašą, p. 221.

³⁶ Commentary Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. Geneva III, ICRC, Geneva, 1994, p. 61.

rūpintis sužeistaisiais nepaisant jų tautybės ar priklausomybės konflikto pusei. 1868 m. Sankt Peterburgo deklaracija buvo įtvirtinusi pamatinį principą (paskartotą Sąvado 22 straipsnyje), kad priemonės priešininkui pakenkti nėra neribojamos. Pagaliau nacionaliniuose karo kodeksuose buvo numatyta ir prieš civilių privačios nuosavybės apsauga, ėmimo į karo nelaisvę taisyklės ir kt. Kaip minėta, pačios Hagos konvencijos ir Sąvadas taip pat turėjo tapti tokiais dokumentais dėl to, kad 1 straipsniu įpareigojo valstybes sukurti nacionalinius kodeksus, kuriuose atsispindėtų prie konvencijų pridėtų Sąvadų reikalavimai. Taigi, tiek reguliariosios ginkluotosios pajėgos, tiek nereguliosios, privalėjo laikytis pagrindinių karo įstatymų ir papročių. Vėlesnis, 1949 m. Ženevos konvencijų komentaras, teigė taip: „(kombatantai) turi laikytis tarptautinių susitarimų, kurie uždraudžia tam tikrų ginklų naudojimą <...>. Visose savo operacijose jie turi vadovautis morale; pradėdami puolimą jie neturi sukelti kančių, viršijančių numanomą karinį rezultatą. Jie negali pulti civilių nė beginklų ir turi laikytis pagarbos bei lojalumo principų (...).”³⁷

Taigi, reikalavimai nereguliosioms pajėgoms buvo pakankamai griežti. Vėliau šie klasikiniai kriterijai kombatantams buvo vis švelninami ir labiau adaptuojami prie ginkluoto konflikto situacijos, kol šis švelninimas pasiekė maksimumą 1977 m. priimtame 1949 m. Ženevos konvencijų Pirmame papildomame protokole dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos.

Vis dėlto dar įdomesnė situacija buvo su *levée en masse* reguliavimu. Kaip minėta, *levée en masse* suprantamas kaip spontaniškas pasipriešinimas besiveržiančiam priešui. Hagos konvencijose *levée en masse* kriterijai buvo paimti iš tos pačios Briuselio deklaracijos. Pirmas dalykas, *levée en masse* buvo ribojamas laikas – t. y. tokių pajėgų teisėtas formavimas ir jų priešinimasis galimas tik tol, kol teritorija neokupuota. Teritoriją okupavus joje jokių *levée en masse* formuoti nebegalima, nors, žinoma, ginkluotą kovą gali tęsti reguliarieji ir neregulieji daliniai. Taigi, sukilimo teisės prieš įsitvirtinusių okupantą nebuvo. Nors dabar toks paneigimas būtų vertinamas vien negatyviai, jis turėjo savo logiką. Jau nuo XIX a. pradžios įsitvirtino požiūris, kad okupacija yra laikinas reiškinys, tam tikra situacija, kuomet faktinis teritorijos valdymas pereina okupantui, bet juridinis teritorijos titulas – nesikeičia (žr. toliau). Okupantas yra laikomas tik laikinu teritorijos naudotoju, administratoriumi, kurio svarbiausia

³⁷ Ten pat.

pareiga – užtikrinti normalų tos teritorijos gyventojų gyvenimą. Atitinkamai okupantas turi teisę būti saugus nuo vidinių grėsmių okupuotoje teritorijoje, kitaip jis negalės tinkamai užtikrinti civilių saugumo, nes kiekvienas civilis galės būti potencialus priešininkas. Taigi, laiko požiūriu *levée en masse* yra stipriai suvaržyta galimybė. Tačiau svarstant, kaip *levée en masse* nariai atitiko klasikinį kombatanto kriterijus, 1899 m. buvo įtvirtinti dideli palengvinimai lyginant su nereguliariais daliniais: iš jų reikalaujama tik laikytis karo įstatymų ir papročių. Ką tai reiškia? Pavyzdžiui, nesigriebti neleistų kovos būdų (pvz., užnuodyti šulinius, žudyti belaisvius ar kitus *hors de combat*). 1907 m. Prūsijos atstovai pasiūlė šias nuostatas papildyti reikalavimu, kad *levée en masse* dalyviai taip pat privalo atvirai nešioti ginklą. Pulkininkas Schwarzhoffas teigė: „*Tad jeigu jau kalbame apie žmoniškumą, laikas prisiminti, jog kareiviai – taip pat žmonės ir turi teisę, kad su jais būtų elgiamasi žmoniškai. Kareiviai, išvargę po ilgų maršų ar mūšių, atėję ilsėtis į kaimą, turi teisę būti tikri, kad taikūs gyventojai staiga netaps piktais priešais.*“ Balsų dauguma šis pasiūlymas buvo priimtas kaip pagrįstas.³⁸ Ir vis dėlto pilietinio ginkluoto pasipriešinimo klausimas už *levée en masse* ribų 1899 m. vos nesužlugdė Sąvado ir Konvencijos priėmimo, kol Konvencija nebuvo papildyta vadinamąja Martenso išlyga.

Martenso išlyga

Martenso išlyga turbūt yra viena žinomiausių Hagos konvencijos nuostatų, verta ypatingo dėmesio. Ji pavadinta jau minėto Rusijos imperijos atstovo, diplomato ir teisininko tarptautininko Friedricho von Martenso vardu, kuris yra šio formulavimo autorius. Ši išlyga skelbia:

„*Kol nebus sukurtas išsamesnis karo įstatymų rinkinys, Aukštosios susitariančios šalys mano esant tikslinga pareikšti, jog atvejais, kurių neapima jų priimtas Sąvadas, gyventojai ir kovotojai yra saugomi bei reguliuojami tautų teisės principų, kurie kyla iš civilizuotų tautų praktikos, žmoniškumo įstatymų ir visuomeninės sąžinės reikalavimų.*“³⁹

Šios išlygos turinio ir svarbos tuometiniame kontekste nepavyks suprasti, nepažvelgus į jos atsiradimo aplinkybes. Konferencijos II komisijoje svarstant Sąvado nuostatas dėl okupanto teisių bei kombatanto sampratos, susikirto du

³⁸ Hull W. I., žr. 12 išnašą, p. 222.

³⁹ Žr. 17 išnašą.

požiūriai: didžiųjų valstybių, kurios buvo potencialios okupantės, bei mažesniųjų, kurios save laikė galimomis okupacijos aukomis.⁴⁰ Kaip jau minėta, Briuselio deklaracija, kurios pagrindu buvo rengiamas Sąvadas, numatė, kad teisėtais kovotojais būtų laikomi ne tik asmenys, formaliai priklausantys ginkluotosioms pajėgoms, bet ir nereguliarūs ginkluotieji daliniai („milicijos“), taip pat asmenys, kurie artėjant priešams spontaniškai griebiasi ginklų pasipriešinti (*levée en masse*), jeigu jie atitinka tam tikrus kriterijus. Prieš šias nuostatas, kurios planuotos perkelti į Sąvadą, pirmiausia pasisakė Belgijos delegatas Beer-naert. Jo nuomone, nuostatos riboja valstybės teisę bei jos piliečių laisvę gintis nuo užpuoliko. Kritikuojamos buvo nuostatos ir dėl okupacijos, kaip suteikiančios valstybei okupantei per daug teisių (keisti įstatymus, rinkti mokesčius ir kt.), o okupuotajai – per mažai galimybių priešintis. Belgijos atstovas siūlė palikti tiesiog šį ir kitus ginčytinus klausimus (žr. toliau) nereguliuojamus Sąvado, bet tai iš esmės reiškė, kad beveik parengta Konvencija ir Sąvadas nebus priimti. Belgijos pasiūlymui priešinosi Rusija, Prūsija ir kitos didžiosios valstybės, kurios manė, kad „nekareiviams“ ir taip jau suteikta per daug teisių. Didžiosios Britanijos atstovas pateikė kompromisinį pasiūlymą. Jame buvo įrašyta, kad „*niekas šiame skyriuje neturi būti suprantama kaip ribojimas gyventojų teisės <...> priešintis įsibrovėliams <...> visais teisėtais būdais*“. Šią nuomonę palaikė ir šveicarų pulkininkas Künzlis, pasiūlydamas dar ir nuostatą, kad negalima imtis represalijų prieš okupuotos teritorijos gyventojus, kurie atvirai su ginklu priešinasi įsibrovėliams, argumentuodamas, jog „*negalima bausti už meilę tėvynei*“.⁴¹ Šis pasiūlymas, dar labiau išplečiantis *levée en masse* sampratą, sukėlė didelį valstybių – potencialių okupančių nerimą. Mat pagal tuometinį okupacijos supratimą, okupantas turėjo teisę būti saugus okupuotoje teritorijoje, be to, tik taip buvo galima užtikrinti, kad okupantas tinkamai elgtųsi su okupuotos teritorijos gyventojais, žinodamas, jog jiems draudžiama griebtis ginklo okupacijos metu. Kilęs ginčas rimtai grasino sužlugdyti dokumentų priėmimą.

Tuomet F. Martensas, anot jo paties dienoraščio, gavęs Belgijos atstovų diplomatines instrukcijas, parengė minėtą, anksčiau cituotą, kompromisinę formulę. Joje įtvirtinta, kad net jeigu tam tikrų kovojančių šalių veiksmų Sąvadas

⁴⁰ *Kalshoven F.* Constraints on the Waging of War. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1987, p. 14.

⁴¹ Žr. *Cassese A.* Half a Loaf or Simply Pie in the Sky? // *European Journal of International Law*, 2000, p. 195-198; taip pat *Hull W. I.*, žr. 12-1 išnašą, p. 216 – 219.

ir nereguliuoja, tačiau gyventojai ir kovojantys vis tiek yra saugomi „*tautų teisės principų, kurie kyla iš civilizuotų tautų praktikos, žmoniškumo įstatymų ir visuomeninės sąžinės reikalavimų*.“ Kitaip tariant, buvo akcentuojama, kad Sąvadas nesukodifikuoja visų karo įstatymų ir papročių, galimos ir kitos, papildomos normos. Konferencijos delegatai Martenso pasiūlymą sutiko aplodismentais ir Sąvado nuostatos buvo priimtos vienbalsiai, nors Belgijos atstovas ir išreiškė kai kurių abejonių.⁴² Problema buvo tarsi ir išspręsta. Tačiau ar tikrai?

Kaip pažymi A. Cassese, „(Martenso) išlyga patenkino didžiųjų valstybių interesus, nes ji pašalino poreikį „tampytis“ su Briuselio deklaracija, kuri didžiąsias valstybes iš esmės patenkino; išoriškai ji patenkino ir mažas valstybes, kadangi paliko atviras galimybes argumentuoti, kad yra principai ar paprotinės normos, teikiančios kombatantų statusą okupuotų šalių gyventojams, kurie priešinasi okupantams.“⁴³ Taigi 1899 m. valstybės liko patenkintos, tačiau ar išlyga veikė praktikoje, ar darė realios įtakos? Reikia pasakyti, kad mažųjų valstybių viltys liko neišsipildžiusios – tarptautinėje viešojoje teisėje per Hagos konvencijas įsitvirtinus „klasikinei“ kombatanto sąvokai, iki pat 1949 m. Ženevos konvencijų dėl karo aukų apsaugos, gyventojams, kurie su ginklu priešinosi okupantams jau okupuotose teritorijose, valstybės kombatanto statusą taikė tik selektyviais ir akivaizdžiai politiniais atvejais. Čia tinkamas pavyzdys būtų pagrindinės organizacijos Armija Krajowa (AK) (kuri buvo laikoma oficialiomis Lenkijos emigracinės vyriausybės, veikusios Londone, ginkluotosiomis pajėgomis) statusas Lenkijoje, kur ši ginkluota jėga kovojo ir su nacistinės Vokietijos režimu, ir su Sovietų Sąjungos Raudonąja armija. Nežiūrint to, kad AK kovotojai, pvz., 1944 m. Varšuvos sukilimo metu, stengėsi laikytis Hagos konvencijų reikalavimų, vokiečiai jiems kombatanto (ir, atitinkamai, karo belaisvių) statuso neteikė tol, kol Vakarų sąjungininkai nepagrasi- no represalijomis. SSRS okupuotose buvusiose Lenkijos Rytų teritorijose AK kovotojams taip pat netaikė kombatanto statuso.⁴⁴ Be to, vokiečiai kombatanto statuso nepripažino SSRS komunistiniams partizanams, o SSRS – nepriklausomybės kovotojams – partizanams Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Ukrainoje.

⁴² Пустогаров В. В. Оговорка Мартенса – история и юридическое содержание // Право и политика”, 2000, №3.

⁴³ Cassese A., žr. 41 išnaša, p. 198.

⁴⁴ Žr. Žilinskas J. Varšuvos sukilimas // Verslo klasė, 2007, Nr. 10.

Taigi, išlyga atrodė išmoninga, tačiau jos teisinis turinys nebuvo itin aiškus. R. Ticehurst, nagrinėdamas šią išlygą, pateikė tris jos aiškinimo būdus:

1. Siaurasis – išlyga visų pirma (ir viso labo) yra tik priminimas, kad paprotinė teisė gali būti taikoma ir priėmus sutartines nuostatas, be to, tai nepaneigia naujų papročių atsiradimo.

2. Platesnis – išlyga pabrėžia, kad tai, ko nedraudžia sutartis, nebūtinai yra leistina.

3. Plačiausias – išlyga reiškia, kad elgesys karo metu vertinamas ne tik pagal tarptautinės paprotinės ar sutartinės teisės normas, bet ir remiantis tarptautinės teisės principais, apie kuriuos kalba išlyga.⁴⁵

Galima pastebėti, kad pirmumas dažniausiai vis dėlto teikiamas pirmajam išlygos traktavimui – t. y. akcentavimui, jog paprotinė teisė gali būti taikoma nepriklausomai nuo sutarties egzistavimo; tai teigia ir tam tikra išlygos modifikacija šiuolaikiniuose tarptautinės humanitarinės teisės šaltiniuose (žr. toliau). Tokios nuomonės laikosi, pvz., Y. Dinstein.⁴⁶ Kita vertus, aiškinant išlygos turinį neretai išeinama iš teisės ribų ir pradama operuoti „visuomenės sąmonės“⁴⁷ arba „žmoniškumo įstatymų“ sąvokomis (J. Pictet). I. Dieter manymu, ši išlyga sudaro atsvarą tekstiniam normos interpretavimui.⁴⁸ Todėl, kaip logiškai samprotauja A. Cassese, Martenso išlyga nuo pat jos suformulavimo buvo ne tiek teisinis, kiek diplomatinis – politinis instrumentas, ir nieko nestebina, kad kyla daug ginčų dėl jos turinio. Nežiūrint to, kad A. Cassese šią išlygą kaip teisės normą vertina itin skeptiškai,⁴⁹ teisiniame normatyviniame, teoriniame ir net praktiniame tarptautinės humanitarinės teisės diskurse ši išlyga paliko labai ryškų pėdsaką.

Martenso išlyga, suformuluota 1899 m. konvencijos tekste, buvo perkelta į 1907 m. Konvenciją nepakeista. Šia išlyga rėmėsi Niurnbergo Tarptautinis Karinis Tribunolas bei vadinamieji poniurnberginiai nacių teismai, argumentuodami kai kuriuos retrospektyvios Tribunolo teisės taikymo aspektus.⁵⁰ Iš jos paim-

⁴⁵ Ticehurst R. The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict // International Review of the Red Cross no 317, p. 125-134.

⁴⁶ Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict, Cambridge University Press, 2004, p. 7.

⁴⁷ Žr. Dieter I. The Law of War. Cambridge University Press, 2000, p. 189.

⁴⁸ Ten pat, p. 376.

⁴⁹ Cassese A., žr. 41-ą išnašą, p. 198.

⁵⁰ Fleck D. Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu // Baltic Defence Review No.10, Vol. 2/2003, p. 23.

tas terminas „žmoniškumo įstatymai“ tapo pagrindu tarptautinėje teisėje suformuluoti „nusikaltimų žmoniškumui“ sampratą.⁵¹ Šią išlygą ne kartą citavo Tarptautinis Teisingumo Teismas, ypač svarbų vaidmenį ji atliko konsultacinėje išvadoje dėl branduolinių ginklų panaudojimo teisėtumo ar grasinimo jais. Be kita ko, Tarptautinis Teisingumo Teismas šioje byloje teigė: „(Martenso išlygos) *testinumum ir taikytinumum negalima abejoti*.“⁵² Be to, išlyga nepasiliko vien Hagos konvencijose, ji buvo perkelta į kitus tarptautinius teisės šaltinius. I. Dieter pastebi, kad kitose Hagos konvencijose (ne dėl sausumos karo įstatymų ir papročių, o, pvz., jūrų karo) šios išlygos nebuvo, vis dėlto netrukus buvo pripažinta, kad ji apima visas karo rūšis ir yra vertinga gairė nesureguliuotose situacijose.⁵³ Iš vėlesnių tarptautinės teisės aktų, kurie iš principo pakartojo išlygą, pirmiausia reiktų paminėti 1977 m. priimtus 1949 m. Ženevos konvencijų dėl karo aukų apsaugos papildomus protokolus. Galima teigti, kad I papildomo protokolo 1 str. 2 dalis iš principo pakartoja klasikinę išlygos tekstą; atsisakyta tik kai kurių reliktinių terminų (pvz., „civilizuotos tautos“). Tekstas yra toks: „2. *Šiame protokole ar kituose tarptautiniuose susitarimuose nenumatytais atvejais civilius ir kombatantus gina ir jiems galioja tarptautinės teisės principai, susiformavę pagal papročius, žmogiškumo principus ir visuomenės sąžinės reikalavimus*“.⁵⁴ II papildomo protokolo preambuleje išlyga sutrumpinama, bet jos esmė – paliekama: „*primindamos, kad nenumatytais galiojančių teisės normų atvejais žmogų ir toliau gina humaniškumo principai ir visuomeninės sąžinės reikalavimai*“,⁵⁵ ši išlyga taip pat pateko į įvairias ginkluotės ribojimo sutartis, pvz., 1980 m. Kai kurių konvencijų ginklų konvenciją ar 1997 m. Otavos konvenciją dėl priešpėstinių minų, vad. San Remo vadovą dėl jūrų karo.⁵⁶ Taigi, net ir praėjus 110 metų nuo jos suformulavimo, išlyga nepraranda aktualumo.

⁵¹ *Žilinskas J.* Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje, Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 19.

⁵² Advisory Opinion on Nuclear Weapons, 1996, ICJ rep., par. 260.

⁵³ *Dieter I.*, žr. 47 išnašą, p. 375.

⁵⁴ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas). *Žin.*, 2000, Nr. 63-1909.

⁵⁵ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (II protokolas). *Žin.*, 2000, Nr. 63-1910.

⁵⁶ San Remo Manual // Rules of International Humanitarian Law and Other Rules relating to the Conduct of Hostilities, ICRC, Geneva, 2005, p. 119.

KARINĖS OKUPACIJOS (*OCCUPATIO BELLICA*)
SAMPRATA IR SĄLYGOS

Ch. Greenwoodas teigia, jog 42–56 Sąvado straipsniai, nustatantys svarbiausias okupacijos teisės nuostatas, iki šiol išlieka principiniu tekstu dėl okupuotos teritorijos valdymo ir nuosavybės joje tvarkymo.⁵⁷ Tarptautinis Teisingumo Teismas patvirtino šį požiūrį konsultacinėje išvadoje dėl Sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje⁵⁸ ir, kaip minėta, byloje *DRC v. Uganda*.⁵⁹ Skirtingai nuo kitų Sąvado normų, kurias ne tik pildė, bet ir pakeitė vėlesni teisės aktai (pvz., 1949 m. Ženevos konvencijos), kai kurie klausimai, susiję su okupacija, taip ir nebuvo iš naujo persvarstyti tarptautinės teisės šaltiniuose, įskaitant ir pačią okupacijos sąvoką. Tad svarbiausias klausimas, kurį norima atskleisti, yra klasikinės okupacijos samprata ir jos kriterijai pagal Hagos teisę. Labai svarbu pabrėžti, kad Sąvade buvo įtvirtinta būtent karinės okupacijos (lot. *occupatio bellica*) sąvoka ir režimas, t. y. okupacija, atsirandanti kaip karo pasekmė, nors tarptautinė teisė žino ir kitas okupacijos formas (pvz., *occupatio res nullus*, kai užimama niekam formaliai nepriklausanti teritorija).

Jau nuo Vienos kongreso (1814 m.) laikų buvo aiškiai laikomasi pozicijos, kad okupacija yra laikina būseną, nereiškianti teritorijos suverenumo pokyčių. Kaip poetiškai 1917 m. rašė L. Oppenheimas, „*okupanto valdžioje nėra nė atomo suverenumo*.“⁶⁰

Sąvado okupacijos normų pagrindu vėlgi buvo paimta Briuselio deklaracija. Tačiau, kaip jau minėta, prie skyrelio, aptariančio Martenso išlygą, kai kurių valstybių, konkrečiai – Belgijos atstovas Beernaert, suabejojo, ar iš viso reikia įtvirtinti kokią nors okupacijos teisę tarptautiniame dokumente, nes taip konferencija galėtų sankcionuoti užkariavimo teisę ir organizuoti nukariautojo valdymą. Jis

⁵⁷ The Handbook of International Humanitarian Law. 2nd Edition. Edited by Dieter Fleck. New York City: Oxford University Press, 2008, p. 28.

⁵⁸ ICJ, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion of 9 July, 2004, ICJ Reports 2004, par. 78 // <http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1671.pdf>

⁵⁹ DRC vs. Uganda, žr. 17 išnašą.

⁶⁰ Oppenheim L. The Legal Relations between an Occupying Power and the Inhabitants, 33 Law Quarterly Reviews, 363, 364 (1917), cituojama pagal *Dinstein Y. War, aggression and self-defence*. 4th ed. Cambridge University Press, 2005, p. 168.

teigė: „Nors tai ir natūralu, kad užkariautojas primeta savo valią nugalėtajam <...>, aš negaliu suvokti tarptautinės sutarties, kuri jam suteiktų teisę tai daryti. Aš manau, kad ši idėja būtų neigiamai sutikta parlamentuose, kurie turės aprobuoti mūsų darbą... Mes neturėtume legalizuoti [įsiveržėlio] teisės iš anksto ir pripažinti, kad galia sukuria teisę.“⁶¹ Vis dėlto, pasiekus Martenso išlygą ir sutikus, kad okupacijos reguliavimas gali apimti tik jos vykdymo taisykles, bet ne teisę į okupaciją, atitinkamos Sąvado nuostatos buvo priimtoms. Kaip minėta, jos įtvirtintos Sąvado III skirsnyje, 42–56 straipsniuose ir aptaria tokius klausimus kaip okupacijos sąlygos, okupanto teisės ir pareigos okupuotos teritorijos gyventojų bei ten esančios nuosavybės ir infrastruktūros atžvilgiu. Būtent Sąvadas įtvirtino draudimą plėsti okupuotą teritoriją, versti okupuotos teritorijos gyventojus prisiekti ištikimybę okupantui (beje, Lieberio kodekse tokia laikina okupanto teisė dar buvo numatyta tam tikrais atvejais kaip galima pareigūnų, kuriuos okupantas palieka postuose, atžvilgiu),⁶² konfiskuoti privačią nuosavybę, skirti kolektyvines bausmes neįrodžius kolektyvinės atsakomybės. Be to, čia numatytos taisyklės, kokiais atvejais gali būti rekvizuojamas turtas, įvedami ar renkami nauji mokesčiai, užtikrinamas šeimos santykių gerbimas, individų (civilių) gyvybė, tikėjimo laisvė. Ir, žinoma, nustatytas svarbiausias vadinamasis „nekintamumo“ principas, jog okupantas privalo imtis visų įmanomų priemonių, kad būtų atstatyta ir užtikrinta, kiek tai įmanoma, viešoji tvarka ir saugumas, gerbiant, nebent būtų absoliučiai netinkami, okupuotos šalies įstatymus (43 str.).

Pastebėtina, kad pagal Sąvadą okupantas buvo svariai įpareigotas ir nemenkai suvaržytas. Todėl klausimas, nuo kada situaciją galima vertinti kaip okupaciją, t. y. kada pradėtų veikti visos okupanto pareigų ir teisių normos, yra labai svarbus ir sudaro okupacijos sampratos esmę.

Taigi ir Briuselio deklaracija, ir Oksfordo vadovas, ir Sąvadas formulavo daugmaž vienodas okupacijos sampratos sąlygas: „teritorija laikoma okupuota tada, kai ji yra faktiškai valdoma (kontroliuojama) prieš armijos“ (Sąvado 42 str.). Tačiau ką reiškia „faktiškai valdoma“ (angl. *actually placed under the authority*, pr. *placé de fait sous l'autorité de l'armée ennemie*)? Be to, antroji šio straipsnio dalis nurodo: „Okupuota laikoma tik ta teritorija, kurioje tokia valdžia yra įtvirtinta ir pajėgi veikti“.

⁶¹ Hull W. I., žr. 12 išnašą, p. 244.

⁶² Žr. 24 išnašą, art. 26.

Analizuojant okupacijos apibrėžimą, pateiktą Sąvade, reikia atkreipti dėmesį į šiuos momentus. Kaip jau minėta, okupacija buvo suprantama kaip laikinas reiškinys, laikinas valstybės suverenumo sutrikdymas tam tikros teritorijos atžvilgiu, iki tol, kol bus sudaryta taikos sutartis ir nuspręstas teritorijos likimas arba, žinoma, okupantas bus nugalėtas ar išvytas. Tad Sąvade pirmiausia kalbama apie faktinį valdymą, t. y. užtenka paties kariuomenės valdymo fakto, nereikalaujama laukti aiškių teisinių sprendimų (pvz., oficialaus okupacinio režimo įvedimo, nors jis, kaip pabrėžia ir karo vadovai (žr. toliau), yra pageidautinas).⁶³ Vis dėlto ne kiekvienas karinis įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją prilygsta karinei okupacijai. Galima aibė situacijų, kai karinės pajėgos įsiveržusios, bet okupacijos dar nėra. Šis klausimas pirmiausia yra susijęs su kariuomenės (ar ginkluotųjų pajėgų) *gebėjimu* vykdyti viešąją valdžią. Kaip rašo E. Benvenisti, Sąvade preziumuojama, kad okupantas imsis teritorijos valdymo, įvesdamas tiesioginę administraciją; faktiškai tai reikią ir pareigą įvesti okupacinį valdymą.⁶⁴ Taigi, norint nustatyti, ar įvykdyta karinė okupacija, kyla klausimas, ar ginkluotosios pajėgos, kurios įsiveržė į priešininko teritoriją, geba faktinę užimtą teritoriją kontroliuoti tokiu lygiu, kad galėtų realiai prisiimti okupuojančios jėgos atsakomybę. Tai apima ir galią leisti ir įgyvendinti direktyvas (nurodymus) užimtos teritorijos gyventojų atžvilgiu.⁶⁵ Nėra reikalavimo, kad turėtų būti užimta visa teritorija,⁶⁶ užtenka tam tikros dalies okupavimo.

Šiems kriterijams atskleisti čia naudojami šaltiniai gerokai vėlyvesni nei Sąvadas, bet iš esmės jie analizuoja klasikinius okupacijos kriterijus. Pirmiausia aptartinos diskusijos, vykusios pačioje Hagos konferencijoje. Jos būtent čia ir kilo dėl antrosios straipsnio dalies, t. y. dėl formulavimo „*tokia valdžia įtvirtinta ir pajėgi veikti*“ (angl. „*where such authority is established, and in a position to assert itself*“).

Vokietijos atstovas pulkininkas Schwarzhoffas teigė, kad šis formulavimas yra per daug siauras; esą, tokiu atveju į okupuotas teritorijas nepatektų atvejai, kai valdžia jau įtvirtinta, bet komunikacijos tarp okupuojančių ir kitų pajėgų yra trikdomos ir galįs kilti laikinai sėkmingas pasipriešinimas. Tačiau

⁶³ Žr. 58 išnašą 56, p. 63.

⁶⁴ Benvenisti E., žr. 21 išnašą, p. 4.

⁶⁵ Žr. 58 išnašą, p. 274.

⁶⁶ Schmitt M. N. The Law of Belligerent Occupation // <http://www.crimesofwar.org/print/onnews/iraq5-print.html> (prisijungta 2009-02-02).

konferencijoje dalyvaujantys teisininkai išaiškino, kad vien tik pasakyti, jog teritorija „faktiškai valdoma“ neužtenka, tam reikia suteikti teisinį turinį. Taigi, jeigu karinė valdžia nepajėgi realiai kontroliuoti teritorijos, nepajėgi veikti, nors ir būtų ji įsteigta, tai nebus galima laikyti okupacija. Įtikinti teisininkų argumentų, kariškiai daugiau neprieštaravo antrajai straipsnio daliai.⁶⁷ Aiškinantis šiuos požymius, galima panagrinti, kaip apie tai rašoma valstybių nacionaliniuose karo vadovuose. Pvz., D. Britanijos karo vadovas (angl. *Military manual* – tai dokumentas, kuris naudojamas ginkluotųjų pajėgų narius apmokant tarptautinės humanitarinės teisės) nurodo šiuos konkrečioje situacijoje vertintinus okupacijos kriterijus: 1) dėl svetimų ginkluotųjų pajėgų įsiveržimo nacionalinė valdžia nebegali įgyvendinti savo valdžios tam tikroje teritorijoje 2) įsiveržusios pajėgos yra pajėgios vykdyti kontrolę ir įgyvendinti savo valdžią <...>. Bet, pvz., oro erdvės užvaldymas neatitinka faktinės okupacijai reikalingos kontrolės, kriterijaus.⁶⁸ JAV sausumos karo vadove nurodyta, kad „okupacija <...> tai įsiveržimas ir tvirtas prieš teritorijos užvaldymas su tikslu ją išlaikyti“, tuo atskiriant okupaciją nuo paprasto įsiveržimo ar kitų karo operacijų. Be to, „karinė okupacija yra fakto klausimas. Jis numato svetimų pajėgų įsiveržimą <...>, dėl kurio įsiveržėlis paverčia buvusią vyriausybę nepajėgia vykdyti savo valdžią, o pats sėkmingai vykdo savo valdžią vietoj teisėtos buvusios vyriausybės.“, taip pat „Apibrėžimas nurodo, jog karinė okupacija turi būti ir tikra, ir efektyvi, t. y., kad organizuotas pasipriešinimas nugalėtas, o nugalėtojas ėmėsi priemonių įtvirtinti savo valdžią.<...> Nesvarbu, ar okupanto valdžia yra įgyvendinama palikus nuolatinius garnizonus ar greito veikimo daliniais, nesvarbu, pajėgos mažos ar didelės, jeigu okupacija efektyvi.<...> Vietinių pasipriešinimo grupių egzistavimo faktas nepaverčia okupacijos neefektyvia.“⁶⁹

Taigi, remiantis įvairiais šaltiniais, galima teigti, kad klasikinės karinės okupacijos sąlygos yra šios:

1) ginkluotųjų pajėgų *faktinis* buvimas prieš teritorijoje (nesvarbu pajėgų rūšis nė kiekis, nesvarbu, ar okupacinis režimas oficialiai paskelbtas, ar ne, nesvarbu, ar esama visoje teritorijoje, ar tik jos dalyje, ar dalyse). Tačiau,

⁶⁷ *Hull W. I.*, žr. 12 išnašą, p. 245-246.

⁶⁸ UK Manual (2004), para. 11.2., cit. pagal 56 išnašą, p. 56.

⁶⁹ The U.S. Army's Field Manual 27-10, The Law of Land Warfare // <http://faculty.ed.umuc.edu/~nstanton/Ch6.htm> (prisijungta 2009-02-02).

matyt, reikėtų kalbėti pirmiausia apie sausumos teritoriją, vidaus vandenį, galbūt teritorinę jūrą, tik ne oro erdvę.

2) ginkluotųjų pajėgų gebėjimas *veiksmingai* kontroliuoti užimtą teritoriją, t. y. realus viešosios valdžios funkcijų vykdymas ginkluotomis pajėgomis (šios teritorijos ir jos subjektų atžvilgiu), įskaitant privalomų nurodymų davimą ir privertimą jiems paklusti bei atsakomybės prisiėmimą už jų vykdymą, kurio *nepajėgi* iš principo ginčyti buvusi valdžia.

Teoriškai gali kilti klausimas, ar ginkluotųjų pajėgų buvimo trukmė gali turėti įtakos minėtiems kriterijams? Faktiškai turbūt trumpalaikis ginkluotųjų pajėgų buvimas gali kelti abejonių, vertinant karinės okupacijos faktą. Mat trumpalaikis pajėgų buvimas tiesiog negalės užtikrinti okupacijos efektyvumo (veiksmingumo). Kita vertus, net ir trumpalaikis buvimas gali būti veiksmingas, jeigu ginkluotosios pajėgos administruoja nedidelį plotą su gyventojais. Neabejotina, kad konkrečių situacijų vertinimas turi būti pagrįstas *ad hoc* principu, kaip buvo daroma, pvz., Tarptautinio Teisingumo Teismo byloje *DRC v Uganda*, kurioje nustatyta, kad ir nedidelės teritorijos bei atskirtų anklavų valdymas atitiko okupacijos kriterijus.⁷⁰

Taigi, negalima teigti, kad Sąvade įtvirtinta okupacijos sąvoka pateikė atsakymus į visus klausimus, buvo išsami bei aiški. Ji paliko gana plačią interpretavimo galimybę. Bet tai, kad ši sąvoka išsilaikė daugiau kaip šimtą metų, tapo paprotinės teisės dalimi ir nebuvo pakeista, leidžia teigti, jog ji buvo priimtina tarptautinės bendrijos nariams. Kita vertus, ši klasikinė sąvoka labai komplikuoja situaciją vertinant tokius atvejus kaip Austrijos anšliusas, Baltijos valstybių okupacija ir kiti įvairūs atvejai, kuomet okupantai specialiai ir nuosekliai darė viską, kad išvengtų formalios klasikinės okupacijos požymių (užimtos teritorijos valdžią vykdo ne kariniai, o civiliai elementai, formuojamos marionetinės vyriausybės, kurios, be abejo, remiasi svetima karine jėga, bet šioji jėga nevaldo tiesiogiai). Matyt, būtent dėl to vienas iš žymiausių šiuolaikinės okupacijos teisės specialistų E. Benvenisti siūlo iš viso atsisakyti „karinės okupacijos“ termino, o vartoti tiesiog „okupacijos“ terminą, nes faktinė okupacija ne visada atsiranda kaip ginkluoto konflikto pasekmė.⁷¹ Be to, šiuo metu tarptautinėje realybėje kaip ir neliko *occupatio res nullus* galimybių

⁷⁰ DRC v. Uganda, žr. 17 išnašą, § 169.

⁷¹ Benvenisti E., žr. 23 išnašą, p. 3-4.

(nebent pasikeistų dangaus kūnų tarptautinis režimas). Kita vertus, termino vartojimo doktrinoje atsisakymas dar nereikštų teisės normos pokyčių. O karinės okupacijos sampratos normos nebuvo pildytos ar keistos nuo pat 1907 m. Vėlesni šaltiniai, kaip minėta, reguliavo kitus aspektus – daugiausia elgesį su asmenimis, kurie tampa pavaldūs okupantui. Taigi, klasikinės okupacijos sąvokos supratimas ir aiškinimas vis dar lieka aktualus. Tuo pačiu kyla klausimas, ar gvildenant klasikinę okupacijos sąvoką reikia remtis vien tik siauru gramatiniu aiškinimu? Juk vienas iš tikslų, Hagos konferencijoje siekiant nustatyti okupacijos taisykles, buvo humanitarinis: užtikrinti okupuotos teritorijos gyventojų kuo normalesnį egzistavimą ginkluotos jėgos naudojimo kontekste. Matyt, kad būtent nuolatinis noras išvengti okupacijos normų taikymo kelia daugiausia problemų tiek istorinėse, tiek dabartinėse „užsitęsusiame“ (Palestina) arba „pertvarkomosiame“ (Irakas) okupacijose.

IŠVADOS

1899 m. Antrojeje (II) Hagos konvencijoje dėl sausumos karo įstatymų ir papročių bei 1907 m. Ketvirtojoje (IV) Hagos konvencijoje dėl sausumos karo įstatymų ir papročių, taip pat prie jų pridėto Sausumos karo įstatymų ir papročių sąvado normos, nustatančios teisėto karo veiksmų dalyvio (kombatanto) statusą, okupacijos sampratą bei Martenso išlygą, yra tapusios tarptautinės paprotinės teisės dalimi. Jos išlieka aktualios ir yra perkeltos į naujesnius dokumentus, nepaisant visų kitų karo teisės pokyčių. Tuo pačiu reikia pastebėti, kad Belgijos delegato Beernaert Hagos konferencijose išsakytos abejonės dėl karo teisės kodifikavimo pavojų, buvo toliaregiškos. Kaip parodė jau XX a. patirtis, valstybės, užfiksavusios Sąvade tuometinį *status quo*, ėjo lengviausiu keliu nesiimdamos to, kas vėliau buvo pavadinta „progresyvia tarptautinės teisės plėtra“, įtvirtindamos, o ne kurdamos teisę bei atitinkamai ateityje suvaržydamos jos interpretavimo galimybes. Būtent dėl to ir kyla ginčai, kai pagal klasikinės Hagos karo teisės normas reikia vertinti neklasikines situacijas, kuriose valstybės specialiai darė viską, kad išvengtų šios teisės taikymo. Bet kuriuo atveju, išmanyti klasikinius Hagos karo teisės postulatus vis dar svarbu ir aktualu, ypač atsižvelgiant į tai, jog, pvz., klasikinės karinės okupacijos samprata taip ir nebuvo pakeista vėlesniais teisės aktais.

LITERATŪRA

Teisės aktai, jų projektai, komentarai ir teismų praktika

1. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas) //Valstybės žinios, 2000, Nr. 63-1909.
2. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (II protokolas) //Valstybės žinios, 2000, Nr. 63-1910.
3. Case of Kononov v. Latvia, (Application no. 36376/04) JUDGMENT, STRASBOURG, 24 July 2008.
4. Commentary Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. Geneva III, ICRC, Geneva, 1994.
5. Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899 // <<http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO?OpenView>> (prisijungta 2009-02-02).
6. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907 // D.Schindler and J.Toman, The Laws of Armed Conflicts, Martinus Nihjoff Publisher, 1988, p. 69–93 // <<http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO?OpenView>> (prisijungta 2009-02-02).
7. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864.
8. Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868.
9. Final Act Of the International Peace Conference. The Hague, 29 July 1899 // Schindler D., Toman J. The Laws of Armed Conflicts. Martinus Nihjoff Publisher, 1988, p. 50–51. <<http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/145?OpenDocument>> (prisijungta 2009-02-07).
10. ICJ, Case concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (DRC v Uganda), ICJ Reports 2005 // <<http://www.icj-cij.org/docket/files/116/10455.pdf>> (prisijungta 2009-02-07).
11. ICJ, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion of 9 July, 2004, ICJ Reports 2004 // <<http://www.icj-cij.org/docket/files/131/1671.pdf>>.
12. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863 // D. Schindler and J. Toman, The Laws of Armed Conflicts, Martinus Nihjoff Publisher, 1988, p. 3–23 <<http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/110?OpenDocument>> (prisijungta 2009-02-02).
13. Judgement of International Military Tribunal. The Law Relating to War Crimes and Crimes Against Humanity // <<http://avalon.law.yale.edu/imt/judlawre.asp>> (prisijungta 2009-02-03).

14. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 1996, p. 226 // <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>> (prisijungta 2009-02-02).
15. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874.
16. San Remo Manual // Rules of International Humanitarian Law and Other Rules relating to the Conduct of Hostilities, ICRC, Geneva, 2005.
17. The Hostages Trial: Trial of Wilhelm List and Others (Case No. 47), 8 L.Rpts. of Trials of War Criminals 34, 57 (U. N. War Crimes Comm. 1948) (quoting U.S. Military Trib., Nuremberg 8th July, 1947, to 19th February 1948).
18. The Laws of War on Land. Oxford, 9 September 1880.
19. The U. S. Army's Field Manual 27-10, The Law of Land Warfare // <<http://faculty.ed.umuc.edu/~nstanton/Cb6.htm>> (prisijungta 2009-02-02).
20. Uniforms // Encyclopædia Britannica Eleventh Edition article // <<http://www.archive.org/details/EncyclopaediaBritannica1911HQDJVU>> (prisijungta 2009-02-05).

Mokslinės publikacijos

21. *Benvenisti E.* The International Law of Occupation. Princeton University Press, 2004, p. 27.
22. *Best G.* Peace Conferences and the Century of Total War: the 1899 Hague Conferences and what came after // International Affairs 75, 3 (1999), p. 621.
23. *Casey A. L. et al.* Unlawful belligerency and its implications under international law // <http://www.pegc.uslarchive/Unitary%20Executive/Rivkin-Casey_unlawful_belligerency.pdf>, p. 3. (prisijungta 2009-02-05).
24. *Cassese A.* Half a Loaf or Simply Pie in the Sky? // European Journal of International Law, 2000, p. 195–198.
25. *Čiočys P.* Tarptautinė humanitarinė teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002.
26. *Dieter I.* The Law of War. Cambridge University Press, 2000, p. 189.
27. *Dinstein Y.* The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict. Cambridge University Press, 2004, p. 7.
28. *Dinstein Y.* War, aggression and self-defence. 4th ed. Cambridge University Press, 2005, p. 168.
29. *Elsea J.* Treatment of “Battlefield Detainees” in the War on Terrorism // <<http://www.fas.org/irp/crs/RL31367.pdf>>, p. 29. (prisijungta 2009-02-05).
30. *Fleck D.* Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu // Baltic Defence Review No. 10, Vol. 2/2003, p. 23.

31. *Ford T. K.* The Genesis of the First Hague Peace Conference // *Political Sciences Quarterly* Vol. 51, 1936, p. 354–382.
 32. *Green L. C.* The Contemporary Law of Armed Conflict. Second Edition. Manchester University Press, 2000, p. 108.
 33. *Hull W. I.* The Two Hague Conferences and their Contributions to International Law (Boston, MA: Ginn & Company, 1908), p. 45.
 34. *Kalshoven F.* Constraints on the Waging of War. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1987, p. 14.
 35. *Kissinger H.* Diplomatiija. Vilnius: Pradai, 2003, p. 157–190.
 36. *Oppenheim L.* The Legal Relations between an Occupying Power and the Inhabitants, 33 *Law Quarterly Reviews*, 363, 364 (1917).
 37. *Rouillard Louis-Philippe F.* Precise of the Laws of Armed Conflicts.-Budapest, 2007, p. 45 (par. 135) // <<http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktorilletolt/p.pdf>> (prisijungta 2009-02-02).
 38. *Schmitt M. N.* The Law of Belligerent Occupation, // <<http://www.crimesofwar.org/print/onnews/iraq5-print.html>> (prisijungta 2009-02-02).
 39. The Handbook of International Humanitarian Law. 2nd Edition. Edited by Dieter Fleck. New York City: Oxford University Press, 2008, p. 28.
 40. *Ticehurst R.* The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict // *International Review of the Red Cross* no 317, p. 125–134.
 41. *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2006.
 42. *Žilinskas J.* Nusikaltimai žmoniškumui ir genocidas tarptautinėje teisėje bei Lietuvos Respublikos teisėje, Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 19.
 43. *Žilinskas J.* Varšuvos sukilimas // *Verslo klasė*, 2007, Nr. 10.
 44. *Пустогаров В. В.* Оговорка Мартенса – история и юридическое содержание // Журнал “Право и политика”, № 3, 2000.
-

Doc. dr. Justinas ŽILINSKAS
Mykolas Romeris University
Law Institute

HAGUE PEACE CONFERENCES AND THEIR IMPACT ON LAW OF WAR ON LAND

Summary

The article deals with the classical questions of Hague Law of War, namely but not limited: classic combatant concept, Marten's clause and classic understanding of *occupatio bellica*. The content of these concepts is revealed by looking at *travaux preparatoire* of the Hague Peace Conferences (1899 and 1907) as well as at normative texts and their subsequent interpretation in legal writings. It is noted that classic Hague Law of War merely fixed the existing legal *status quo* than developed the law of war which resulted into applicability problems during non-classic situations that happened in the middle of XXth century closely related to the Second World War. Despite of historical significance Hague Law issues are also of particularly importance to evaluation of situation of Lithuania during 1940 – 1990 Nazi and Soviet occupation.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2009 m. vasario 17 d.